

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРИБУТКУ ПІДПРИЄМСТВА

Розглянуто еволюцію теоретичних підходів до тлумачення прибутку підприємств, запропоновано авторське його визначення. Аргументовано необхідність поглиблення характеристики ролі прибутку підприємств усіх форм власності в умовах ринкової моделі господарювання, значення прибутку та рентабельності як орієнтирів виробничої, інвестиційної та інших видів діяльності, незалежно від економічної, соціальної та політичної системи.

Ключові слова: прибуток, прибутковість, дохід, виручка від реалізації, процент, вартість, капітал.

Постановка проблеми. Прибутковість є складовою ефективности підприємств, в основу якої покладено прибуток. Хоч прибуток і відомий з давніх часів, однак в умовах сучасного економічного розвитку країни та формування реальної самостійності суб'єктів господарювання він отримав новий зміст. Будучи головною рушійною силою ринкової економіки, ця категорія забезпечує інтереси держави, власників та персоналу підприємства. Проте, враховуючи вагомість даного показника, між вченими триває полеміка щодо його змісту.

За ринкових умов господарювання питання прибутку та прибутковості підприємства набуває особливої актуальності. Вчені-економісти та підприємці-практики приділяють багато уваги саме максимізації прибутку та мінімізації витрат. Щодо цього здійснюються економічні та математичні дослідження й експерименти. Проте, важливим чинником розвитку теорії прибутку та підприємництва загалом є вивчення робіт попередників, що стає підґрунтям для подальшого дослідження цієї наукової проблематики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теорія прибутку та забезпечення прибутковості є досить дискусійним питанням серед економістів. Останнім часом все більше наукових

праць стосуються саме прибутку, його максимізації та ефективного розподілу. Найцікавішими, на думку автора, є статті А.З.Зазимко, І.Й.Малого, А.М.Поддєрьогіна, Ю.С.Шорохова, О.П.Ратушної, Л.М.Дзюбенко, Ю.Л.Субботович та інших. Проте основна проблема на сьогодні полягає в тому, що прибуток трактується досить вузько.

Мета статті – розглянути еволюцію змісту терміну «прибуток» та запропонувати власне його трактування.

Виклад основного матеріалу. В економічній термінології поняття «прибуток» стало універсальним і досить активним складовим елементом фінансової системи наприкінці XVIII ст. Починаючи з цього часу термін «прибуток» привертає все більше уваги як практиків, так і вчених-теоретиків (табл. 1).

Таблиця 1

Основні теоретичні підходи до визначення сутності прибутку

Автор	Положення щодо природи та змісту прибутку
Т. Мен	Вважали, що прибуток виникає в сфері обігу, в зовнішній торгівлі в результаті продажу товарів за кордоном дорожче, ніж їх купили.
Ф. Кене	Перенесли питання походження прибутку зі сфери обігу в сферу виробництва.
А. Сміт, Д. Рікардо	Вперше довели, що вартість створюється не лише в землеробстві, але й в інших галузях матеріального виробництва.
Дж. Мілль	Згідно «теорії трудового доходу» підприємці створюють особливу групу працівників, які виконують соціально-необхідні функції. Справедливою платою виступає заробітна плата для робітників та прибуток для підприємців.
А. Маршал	Визначав прибуток як комплексний дохід підприємця від усіх факторів виробництва.
Н. Сеніор	«Теорія стриманості», що згодом трансформувалася в «теорію вичікувань». Стверджував, що підприємці заради виробництва та нагромадження жертвують своїм добробутом, утримуються в повсякденному використанні коштів на особисте споживання, проявляють ощадливість, тощо. Прибуток – це винагорода за жертвність підприємця.

Продовження таблиці 1

Автор	Положення щодо природи та змісту прибутку
К. Маркс	Аналізував природу прибутку та джерела його виникнення в контексті теорії експлуатації найманої праці капіталом. Прибуток – це перетворена форма доданої вартості.
А. Вагнер, Ф. Герман	«Теорія продуктивності капіталу»: обрахувавши обсяг виробленої продукції понад величину витраченого капіталу можна визначити прибуток на даний капітал, тобто фізичну продуктивність капіталу.
Дж.Б. Кларк, Л. Вальрас	Прибуток – винагорода, «ціна» одного окремого фактору виробництва – капіталу, не враховуючи винагороду за інші фактори – землю, працю тощо.
І. Фішер, Ф. Найт, Е. Лундберг, Г. Мюрдаль	Для аналізу прибутку в умовах недосконалої конкуренції та надприбутків запровадили поняття ризику як важливого розрахункового показника.
Й.А. Шумпетер	У контексті аналізу чинників економічного розвитку доповнив західні концепції сутності та природи прибутку трактуванням його як винагороди за інноваційність підприємця.
Дж.М. Кейнс	Розглядав прибуток у системі макроекономічних показників регулювання соціально-економічних процесів за допомогою ефективного попиту.
Т. Веблен, Дж. Гобсон, А. Берлі	Щодо походження та економічної природи прибутку визначили інституціонально-соціологічний напрям теорії доходів підприємницьких структур.

Джерело: укладено автором.

Термін «прибуток» згадується ще з часів давньогрецьких філософів. Так, Аристотель писав, що прибуткового повинно бути більше ніж неприбуткового, а дохідні ставки слід розподіляти так, щоб не всі одразу наражалися на ризик. Саме поняття «прибуток» існує у тісному зв'язку з наявністю товарно-грошових відносин, становленням та розвитком інституту приватної власності. Перші визначення прибутку були практично тотожні зі значенням валового доходу, що поділявся на три категорії: доходи від капіталу, доходи від землі та доходи від праці. Існувала така думка, що кожен із перелічених видів доходів є винагородою для одержувача за надані їм послуги у сфері народного господарства [1, с.142–149].

Перша спроба пояснити природу прибутку була виражена в теоріях меркантилістів. Виходячи з суто зовнішнього сприйняття дійсності вони вважали, що прибуток може виникати тільки в сфері обігу внаслідок продажу товарів за ціною вищою за купівельну: «Зовнішня торгівля приносить нам користь трьох видів: користь державі, прибуток самого купця і доходи короля» [2, с.128]. Таке тлумачення не відображало повною мірою сутності прибутку і висвітлювало його неповно. Саме тому прийшовши на зміну меркантилістам, фізіократи перенесли проблему походження прибутку у сферу виробництва. Визначення прибутку за даних обставин звелось до обмеження цієї сфери землеробством, оскільки тут видно, як вплив сил природи веде до зростання споживчих вартостей понад витрати виробництва. Але беручи до уваги лише зовнішню видимість, вони не змогли розрізнити дію сил природи, які створюють споживчу вартість, та функцію праці, що здатна створювати вартість і додану вартість [3, с.38].

Проте існувала зовсім протилежна точка зору щодо з'ясування сутності прибутку. І дійсно проблема виникнення прибутку тривалий час знаходиться в полі зору дослідників, проте все ще залишається дискусійною. Тож не дивно, що серед численних публікацій, присвячених прибутку, значне місце займали праці тих авторів, які спрямовані на визначення суті та розмірів прибутку. Серед них вважаємо за необхідне вказати на праці А.Сміта, Д.Рікардо, К.Маркса, Дж.Ст.Мілля, А.Маршалла та інші [4, с.81–84]. А.Сміт та Дж.Ст.Міллль брали до уваги юридичний та історичний факт володіння капітальним майном як основу вирішення питання про саме походження прибутку [5, с.46–54].

Спочатку у політичній економії, а потім й у фінансовій науці усі джерела доходів поділялися на т. зв. «фундирувані» й «нефундирувані», тобто пов'язані й не пов'язані з капітальним майном. Розподіл доходів здійснювався за двома категоріями: доходи від капітального майна взагалі й доходи від праці, що не пов'язані з володінням капіталом. Дохід від капітального майна у свою чергу об'єднував земельну ренту й дохід від капіталу, що являють собою підприємницький прибуток і процент. Головна відмінність між прибутком і процентом на той час полягала у такому: по-перше, прибуток є доходом, величина яко-

го коливається залежно від успіху підприємства, тим часом як процент є заздалегідь визначеною величиною доходу; по-друге, прибуток одержує підприємець, що більш чи менш особисто або безпосередньо бере участь у розпорядженні своїм (підприємницьким) капіталом, а процент – особа, що віддає свій капітал у чуже користування за раніше визначену винагороду. Треба відзначити, що позиція вчених щодо джерел виникнення прибутку формувалася переважно в залежності від їх поглядів і позиції стосовно законів виробництва, споживання, обміну та розподілу.

Подальший розвиток теорія прибутку одержала в класичній політекономії. Відповідно, німецькі вчені вважали прибуток результатом продуктивності капіталу, французька школа фізіократів пояснювала появу прибутку безпосередньо функцією землеробства, англійці – праці, що чітко відобразилося в працях В.Петті та його наступника Дж.Локка [4, с.83]. Наведені визначення є спрощеними і не мають змоги охопити всі сфери існування та загальної сутності прибутку. Проте з розвитком наукової думки з'являються нові визначення.

Найважливішим досягненням класичної політекономії є праці Д.Рікардо та А.Сміта, в яких вони почали виділяти поняття прибутку в окрему та особливо важливу економічну категорію, яку досліджували в зв'язку з самим процесом накопичення капіталу та факторами зростання суспільного багатства. Ренту, заробітну плату і прибуток вони вважали первинними джерелами мінові вартості та формами доходів. Прибуток же визначався шляхом вирахування з ціни виробленого продукту заробітної плати й, разом з тим, він розглядався як плата підприємцю, який здійснював ризикову діяльність, коли вкладав свій капітал у справу. Аналізуючи вищевикладене можна зробити висновок, що ця теорія досить суперечлива і дозволяє стверджувати, що А.Сміт мав декілька підходів до трактування прибутку, зокрема такі: як винагороди капіталісту за його ризик і діяльність; як закономірний результат продуктивності капіталу; як вартість неоплаченої праці найманого працівника.

Згодом А.Сміт та Д.Рікардо довели, що вартість може створюватися і в інших галузях матеріального виробництва, а не тільки в землеробстві. Сміт зводив прибуток до привласнення чужої, неоплаченої праці та вказував, що нова вартість,

яку створюють наймані робітники, розпадається на дві частини: заробітну плату та прибуток підприємця [6, с.46]. Щоправда, з іншої сторони він стверджував, що прибуток – це породження капіталу. Отже, йому притаманний певний дуалізм при з'ясуванні природи прибутку. Цієї роздвоєності позбувся Д.Рікардо, який, розглядаючи прибуток як вирахування з продукту праці робітника, сформулював закон, згідно з яким заробітна плата і прибуток знаходяться у зворотному відношенні одне до одного. Він писав: «Прибуток буде високим або низьким відповідно до того, низька чи висока заробітна плата» [7, с. 198].

Представники прагматичної течії початку ХІХ ст. дещо змінили уявлення про джерела прибутку та механізми його отримання. Найбільш яскраво нове трактування прибутку було виражено французьким економістом Ж.-Б.Сеєм у його теорії трьох факторів виробництва. Згідно з нею в процесі виробництва беруть участь три фактори: праця, капітал і земля, які є самостійними джерелами доходів, – відповідно, заробітної плати, прибутку і ренти. Тобто, прибуток проголошується винагородою підприємцям за «продуктивну послугу», так само, як заробітна плата – винагородою за працю.

Близькою за змістом до теорії продуктивності капіталу є теорія трудового доходу підприємців, яку започаткував англійський економіст Дж.Мілль і яку поділяли Ф.Бастіа, Дж.-Р.Мак-Куллох, А.Маршал та інші. Згідно з цією теорією підприємці утворюють особливу групу трудящих. Вони, як і робітники, виконують соціально-необхідні функції: робітники – функції виконавців, підприємці – функції організаторів. Отже, прибуток як трудовий дохід підприємців, є лише іншою назвою заробітної плати [8, с.42–44].

Досить оригінальною теорією прибутку була теорія утримання, з якою виступив у середині ХІХ ст. англійський економіст Н.Сеніор. Він стверджував, що підприємці заради виробництва й нагромадження жертвують своїм добробутом, утримуються в повсякденному використанні коштів на особисте споживання, проявляють ощадливість і т.д. Вклавши свій капітал, вони переживають, ризикують, очікуючи ефекту від інвестицій. Натомість з поля зору повністю випускався той факт, що

працівники не ризикуючи отримували стабільну заробітну плату, а підприємець, зважаючи на ризик отримував прибуток, що міг бути вищим за заробітну плату у декілька разів [8, с.94–95]. Отже, Н.Сеніор намагався пояснити економічні явища психологічними мотивами, що аж ніяк не проливає світла на джерело виникнення прибутку. До того ж ця теорія знаходиться в серйозній суперечності з фактами життя, які свідчать не про утримання, а про зростаюче споживання підприємців.

Починаючи з марксистської політичної економії трактування прибутку зводиться до результатів експлуатації найманої праці капіталом. Саме К.Маркс науково обґрунтував концепцію, що вартість продукту визначається кількістю втіленої у продукт абстрактної суспільно-необхідної праці, а прибуток – це перетворена форма доданої вартості, результат відношення між необхідним та додатковим робочим часом [9, с.114–116]. Розроблена К.Марксом теорія прибутку значною мірою перекликала з поглядами представників класичної політекономії (спиралася на трудову теорію вартості) і суттєво відрізнялася від концепції прагматичної політекономії. На відміну від економістів-прагматиків, які прагнули виправдати привласнення прибутку власниками засобів виробництва, Маркс аналізує природу прибутку й джерела його виникнення. Зокрема, він довів, що прибуток – це перетворена форма доданої вартості. А додана вартість є неоплаченою працею найманих робітників [10, с.35–36]. Отже, по-перше, прибуток – категорія виробництва, а не сфери обігу, і тим більше не психологічна. І, по-друге, привласнення його підприємцями здійснюється не на основі того, що вони беруть певну участь у виробництві і не тому, що вони утримуються від споживання, а тому, що вони є власниками засобів виробництва, робітники ж їх не мають і тому змушені продавати свою здатність до праці, яка і є джерелом прибутку. Останній привласнюється підприємцями безоплатно.

Французький економіст А.Бабо у своїй праці «Прибуток» також розглядає різні його аспекти. У преамбулі автор зазначав, що при обґрунтуванні власної позиції він опирався на теоретичні положення західної економічної науки. Такий крок слід уважати логічним з огляду на дві обставини. По-перше, провідні науковці у галузі теорії прибутку працювали саме там. По-

друге, як впливає з публікації, малося на увазі враховувати широку палітру поглядів, які там сформувалися впродовж значного періоду часу. Аналізуючи варіанти визначення прибутку та пояснюючи його походження, він виділяє наступні три основні ситуації походження прибутку: прибуток, який зароблений завдяки ініціативі; прибуток, який отриманий за сприятливих умов; прибуток, створення якого можливе лише за визнання його суспільними інститутами (органами державної влади). Ця класифікація досить абстрактна. Часто конкретний випадок походження прибутку важко віднести до тієї або іншої ситуації, а самі ситуації іноді можуть поєднуватися у збіг обставин.

Особливий інтерес викликає вивчення сутності та ролі прибутку в умовах трансформаційних процесів, тобто при зміні моделей економічного життя країни. Економісти сьогодення, як правило, розвивають теорії прибутку економістів початку ХХ ст., пристосовуючи їх до нових умов. Серед них можна виділити чотири основні концепції [8, с.134]:

- теорія «продуктивності капіталу», згідно з якою прибуток є результатом капіталу як фактора виробництва;
- теорія «утримання», яка проголошує прибуток психологічним фактором;
- теорія, що визначає прибуток, як «трудовий дохід» підприємців за підприємницьку діяльність;
- теорія, в якій прибуток розглядається як дохід, породжений монополіями.

За сучасних умов прибуток є власністю підприємницьких структур, джерелом добробуту власників, найманих працівників підприємств, а через фінансову систему – всіх членів суспільства. Але прибуток дотепер залишається дискусійною категорією. Суперечки про його економічну природу, як можна бачити, ведуться вже більше трьох століть, та теорія все ще залишається незавершеною і суперечливою, що не може не відобразитися на управлінні економікою в цілому, а також на управлінні підприємствами зокрема. Сучасні вчені та економісти погоджуються, що прибуток – це водночас найпростіша та найскладніша категорія ринкових відносин. Її простота виражається у тому, що вона є основним мотивом підприємницької діяльності взагалі, а складність проявляється у великій кількості факторів, що прямо чи опосередковано впливають на величи-

ну прибутку. Але таке визначення тільки збільшує кількість тлумачень показника, чим ускладнює його розуміння.

Також прибуток розглядають як ту частину виручки, що залишається на підприємстві після відшкодування всіх витрат на виробничу та комерційну діяльність. Вищенаведене визначення обмежується кількісним визначенням категорії та неточно розкриває його суть, оскільки досліджуваний показник має також і якісну сторону. Так, на думку професора Г.Кірейцева, прибуток – це найважливіша фінансова категорія, що відображає позитивний фінансовий результат господарської діяльності підприємства, характеризує ефективність виробництва, і, в кінцевому підсумку, свідчить про рівень і якість виробленої продукції, стан продуктивності праці, рівень собівартості. Одночасно прибуток впливає на зміцнення фінансового стану підприємства, інтенсифікацію виробництва при будь-якій формі власності. Він є не лише джерелом забезпечення внутрішньогосподарських потреб, а й джерелом формування бюджетних ресурсів держави [11, с.64–72]. Подібне тлумачення терміну є досить повним та влучним, але в ньому проігнорований фактор ризику як господарювання взагалі, так і отримання прибутку, оскільки останнє не завжди є закономірним явищем господарювання. Дещо по-інакшому трактує цей термін Р.Слав'юк. Він стверджує, що прибуток характеризує фінансовий результат діяльності підприємства, ріст якого визначає збільшення потенційних можливостей підприємства та підвищує ступінь його ділової активності. Саме за прибутком визначаються частки доходів засновників і власників, розміри дивідендів та інших доходів [12, с.34–46].

Існує думка, що прибуток визначається як частина заново створеної вартості, виробленої, реалізованої та готової до розподілу. Слід доповнити, що одержання прибутку підприємницькими структурами можливе лише після того, як втілена у створеному продукті вартість пройде відповідну стадію обороту і набере грошової форми. В економічній енциклопедії під редакцією Б.Гаврилишина існує дещо інше визначення, згідно якого «прибуток – це перетворена похідна форма додаткової вартості, яка з кількісного аспекту є різницею між ціною продажу товарів та витратами капіталу на її виробництво» [13, с.231].

Стосовно сучасної практики визначення прибутку зазначається, що у бухгалтерському обліку чистий прибуток (збиток) формується протягом фінансово-господарського року від усіх видів звичайної та надзвичайної діяльності та включає: чистий дохід (виторг) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг); валовий прибуток (збиток); прибуток (збиток) від звичайної діяльності до оподаткування; прибуток (збиток) від звичайної діяльності; прибуток (збиток) від надзвичайної діяльності. Чистий дохід (виторг) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) визначається шляхом вирахування з доходу (виторгу) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) відповідних податків, зборів, знижок тощо. Наступним кроком до визначення чистого прибутку (збитку) є визначення валового прибутку (збитку), який розраховується як різниця між чистим доходом і собівартістю реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг). Але більш точним визначенням можна вважати наступне: дохід – це грошові або матеріальні цінності, отримані від виробничої, комерційної, посередницької чи іншої діяльності, а також сума дивідендів і відсотків, отриманих відповідно від акцій та вкладів і депозитів.

З огляду на те, що валовий прибуток визначається лише з основної діяльності підприємства, є необхідність у визначенні фінансового результату від операційної діяльності. Він розраховується як алгебраїчна сума валового прибутку (збитку), іншого операційного доходу, адміністративних витрат, витрат на збут та інших операційних витрат. Якщо фінансові результати операційної діяльності об'єднати з фінансовими результатами інвестиційної діяльності то можна визначити фінансові результати від звичайної діяльності підприємства до оподаткування. Фінансовий результат від звичайної діяльності визначається як різниця між прибутком від звичайної діяльності до оподаткування та сумою податку з прибутку. Окремо від фінансових результатів звичайної діяльності відображаються невідшкодовані збитки та прибутки надзвичайних подій. Останнім кроком формування прибутку є визначення чистого прибутку підприємства, який оцінюється як алгебраїчна сума прибутку (збитку) від звичайної діяльності та надзвичайного прибутку, надзвичайного збитку та податків з надзвичайного прибутку.

На розмір виручки від реалізації впливають такі три групи факторів:

1) у сфері виробництва: обсяг виробництва, комплектність, якість продукції, асортимент, ритмічність виробництва, рівень оптових цін тощо;

2) у сфері обігу: організація операційної роботи щодо реалізації продукції, зважання на умови договорів, раціональність зв'язку з споживачами тощо;

3) не пов'язані з діяльністю підприємства: недоліки в матеріально-технічному оснащенні, несвоєчасна подача транспорту під відвантаження готової продукції та інше.

У результаті практичного опрацювання публікацій по даній проблематиці було зроблено висновок про доцільність приєднатися до позиції тих з них, які вважають, що найбільш придатним слід уважати те визначення, яке відображає прибуток як різницю між виручкою та повною собівартістю реалізованої продукції, які утворені за певних умов господарювання.

Перелічені тлумачення є дуже влучними та актуальними, проте кожне визначення окремо можна вважати неповним. Тому, на наш погляд, доцільним буде таке: прибуток – це фінансовий результат від операційної та іншої діяльності підприємства, який залишається після компенсації економічних витрат, спрямований на інтенсифікацію виробництва при будь-якій формі власності з урахуванням обсягу виробництва, комплектності, якості продукції, асортименту, ритмічності виробництва, рівня оптових цін тощо і є джерелом забезпечення внутрішнього-сподарських потреб через призму ризику, а також є джерелом формування бюджетних ресурсів країни. На нашу думку, щоб розглянути суть категорії більш широко, слід, у першу чергу, відмітити такі характерні особливості прибутку:

– прибуток виражає форму доходу підприємця, що здійснює відповідний вид підприємницької діяльності. Ця зовнішня форма виразу прибутку являється разом з тим недостатньою для її повної характеристики, оскільки у ряді випадків активна діяльність в будь-якій сфері може і не бути пов'язана з отриманням прибутку;

– прибуток не є гарантованим доходом підприємця, який вкладає свій капітал в той чи інший вид бізнесу. Він є результатом тільки успішного та ефективного здійснення цього бізнесу.

Тому прибуток певною мірою є платою за ризик, що присутній у підприємницькій діяльності;

– прибуток характеризує не весь дохід, що отриманий в процесі підприємницької діяльності, а тільки ту його частину, яка «очищена» від понесених витрат на здійснення цієї діяльності;

– прибуток є вартісним показником, що виражений в грошовій формі.

Відомо, що прибуток підприємства характеризується не тільки своєю багатоаспектністю, а також і великою кількістю показників, в яких він виступає. Під загальним поняттям «прибуток» сприймаються самі різноманітні його види, що характеризуються нині десятками термінів. Це ускладнює проведення розрахунків на підприємстві, оскільки показник можна вважати ключовим при здійсненні всебічного аналізу. Існування подібного явища потребує детального розгляду та систематизації видів прибутку, що значно покращить та спростить розрахунок як загального рівня прибутковості підприємства, так і його аналіз.

Науковий інтерес до систематизації видів прибутку підприємства змушує звернутися до аналізу нагромадженого теоретичного матеріалу. Серед вітчизняних і зарубіжних економістів значний внесок у розробку наукових основ формулювання видів прибутку за класифікаційними ознаками зробили: А.Бабо, Л.Бернстайн, М.Коробов, Г.П'ятаченко, М.Чумаченко, І.Бланк, Г.Базаров, Н.Барабаш, Ю.Субботович, А.Шеремет, І.Хомина та інші вчені. На наш погляд, систематизація основних видів прибутку за класифікаційними ознаками буде мати наступний вигляд.

За джерелами формування прибутку, що використовуються при обліку виділяють:

– прибуток від реалізації продукції (робіт, послуг) – це основний вид прибутку, що напряму пов'язаний зі специфікою та галуззю діяльності підприємства;

– прибуток від реалізації майна – дохід від продажу зношених або невикористаних видів основних фондів та нематеріальних активів. Також сюди можна віднести надмірну закупівлю запасів сировини, матеріалів тощо, зменшені на суму витрат, що здійснило підприємство в процесі їх реалізації;

– прибуток від нереалізаційної діяльності – виражається в звітності у вигляді сальдо між отриманими доходами та витратами за цими операціями.

За джерелами формування прибутку в розрізі основних видів діяльності підприємства виділяють:

– прибуток від операційної діяльності – це результат виробничо-збутової або основної для даного підприємства діяльності;

– прибуток від інвестиційної діяльності – це прибуток, результати якого виражаються частково від позареалізаційних операцій, а частково в прибутку від реалізації майна;

– прибуток від фінансової діяльності – це прибуток, основні грошові потоки по якому пов'язані з забезпеченням підприємства зовнішніми джерелами фінансування.

За складом елементів, що формують прибуток виділяють:

– маржинальний прибуток – характеризується сумою чистого доходу за мінусом суми змінних витрат;

– валовий прибуток характеризує суму чистого доходу зменшену на суму всіх операційних витрат (змінних та постійних);

– чистий прибуток – це сума валового прибутку за мінусом суми податкових платежів, зборів та відрахувань за його рахунок.

За характером оподаткування виділяють оподаткований і неоподаткований прибуток. Тут вирішальним фактором можна вважати формування податкової політики підприємства, яка дає змогу оцінювати альтернативні господарські операції у розрізі їх кінцевого ефекту. Склад прибутку, що не підлягає оподаткуванню, визначається чинним законодавством країни.

За характером інфляційної «чистки» прибутку виділяють номінальний та реальний прибуток. Реальний характеризує розмір номінально отриманої його суми, що корегується темпами інфляції у відповідному періоді.

За рівнем прибутку він може бути низьким, середнім та високим. Рівень оцінювання визначається окремо кожним підприємством. Важливу роль відіграє прогнозування прибутку на відповідні періоди часу та відповідність цих прогнозів звітним показникам або коефіцієнтам.

За періодом формування, що розглядається, можна виділити прибуток попереднього періоду, прибуток звітного періоду та прибуток планового періоду. Такий поділ здійснюється з ціллю аналізу та планування для виділення відповідних трендів його динаміки або побудови відповідного базису для розрахунків тощо.

За регулярністю формування виділяють прибуток, що регулярно формується на підприємстві та «надзвичайний» прибуток. Останній характеризується нестандартним джерелом або не дуже частим характером його формування.

За характером використання прибуток поділяється на:

– капіталізований – характеризує ту його частину, яка направлена на фінансування приросту активів підприємства;

– споживчий прибуток – виражає ту його частину, яка використана на виплати власникам, персоналу або на соціальні програми підприємства.

Як кінцевий результат фінансово-господарської діяльності можна виділити позитивний результат (прибуток), або від'ємний (збиток). Виходячи з викладеного, прибуток має велику кількість видів, які треба розрізняти.

Також сутність прибутку як економічної категорії чітко визначається у основних функціях, які він виконує.

Перша функція, за якою отриманий прибуток виступає мірилом успіху діяльності підприємства. Тобто вона, насамперед, використовується як показник оцінки підсумків виробничої і комерційної діяльності підприємства. Разом з тим, не можна говорити, що прибуток є універсальним показником результату роботи підприємства, оскільки величина його значною мірою визначається незалежними від діяльності даного підприємства чинниками (політика цін, зміна ставок податків, структурні зрушення і інше).

Друга функція прибутку – розподільна. Прибуток використовується як знаряддя розподілу додаткового продукту і його грошової форми – чистого доходу між підприємством і галуззю, між підприємством і його працівниками, між підприємством та державою, між сферою матеріального виробництва, де створюється додатковий продукт, і невиробничою сферою, яка міститься суспільством за рахунок додаткової праці, оскільки час-

тина отриманого прибутку є джерелом самофінансування розвитку підприємства самого.

Третя функція прибутку пов'язана з процесом економічного стимулювання підприємства і його працівників. Прибуток використовується як джерело і умова формування заохочувальних фондів підприємств і як фінансовий ресурс розширеного відтворення на базі технічного прогресу. Частина прибутку виступає як винагорода власникам капіталу.

Четверта функція відноситься до очікуваного прибутку – очікуваний (плановий) прибуток є основою ухвалення різноманітних інвестиційних рішень. Ця функція тісно взаємозв'язана з першою, оскільки має сенс лише за умови її існування.

Проаналізовані функції прибутку підприємства та його основні види тісно пов'язані з його роллю в ринковій системі господарювання. Тому доцільно розглянути, які конкретні значення прибутку для підприємців (на мікрорівні), та для держави – на макрорівні. Це має надзвичайно важливе значення, оскільки його роль визначається як стійкий спосіб поведінки в суспільстві, що залежить від статусу об'єкта в системі соціальних і міжособистісних відносин та функцій, що на нього покладені. Отже, прибуток в умовах ринкової економіки виступає як:

- головна ціль підприємницької діяльності;
- джерело для матеріального стимулювання працюючого персоналу тобто продуктивності праці;
- основна база економічного та соціального розвитку держави;
- головне джерело підвищення ринкової вартості підприємства;
- основне внутрішнє джерело формування фінансових ресурсів, що забезпечує розвиток підприємства;
- критерій ефективності конкретної виробничої діяльності;
- основне джерело наповнення бюджету та цільових фондів країни;
- стимулятор виробничої та іншої діяльності підприємства;
- основний фактор впливу на розвиток та ефективність функціонування кожної окремої галузі.

Погоджуємося з думкою, що прибуток підприємства є головною ціллю підприємницької діяльності. Основним мотивом здійснення будь-якого виду бізнесу, його головною кінцевою

метою є приріст добробуту власників підприємства. Характеристикою цього приросту може бути розмір поточного та відкладеного доходу на вкладений капітал. Нами пропонується додати до основних ролей ту, з якої прибуток визначається як джерело для матеріального стимулювання працюючого персоналу тобто продуктивності праці. Для менеджерів, які не є власниками підприємств, а лише керують ними, прибуток являє собою основний чинник успіху їх діяльності. Підвищення прибутку та рівня прибутковості на підприємстві збільшує «ринкову вартість» цих менеджерів, що відображається на рівні їх заробітної плати і навпаки.

Сучасними економістами визначається, що прибуток підприємства створює економічну базу держави. Проте соціальний розвиток, який досягається за допомогою цієї категорії, також суттєвий. Механізми перерозподілу прибутку через податкову систему дають змогу «наповнювати» дохідну частину бюджетів всіх рівнів, що допомагає державі виконувати функції, які на неї покладені. Це знаходить повне відображення у принципі – «багатство держави характеризується багатством її громадян», – що також пов'язано з підвищенням прибутку підприємств.

Соціальна роль прибутку виражається в тому, що грошові кошти, які перераховуються до бюджетів різних рівнів у процесі його оподаткування, слугують джерелом реалізації різних загальнодержавних та місцевих соціальних програм, які забезпечують проживання окремих соціально не захищених членів суспільства. Крім того, ця роль проявляється у задоволенні за рахунок отриманого прибутку підприємством частини соціальних потреб персоналу.

Прибуток підприємства є критерієм ефективності конкретної виробничої (операційної) діяльності. Індивідуальний рівень прибутку підприємства в порівнянні з галузевим характеризує рівень вміння менеджерів ефективно здійснювати господарську діяльність в умовах ринкової економіки. Середньогалузевий рівень прибутку підприємства характеризує ринкові та інші зовнішні фактори, що визначають ефективність виробничої діяльності і являють собою регулятор «переливу капіталу» в галузі з більш ефективним його використанням. Прибуток являє собою джерело підвищення ринкової вартості підприємства. Вміння підвищувати вартість капіталу забезпечується шляхом капіта-

лізації частини прибутку, тобто направлення його на приріст активів.

Прибуток є основним внутрішнім джерелом формування фінансових ресурсів підприємства, що забезпечує його розвиток. У системі внутрішніх джерел формування цих ресурсів прибутку належить головна роль. Чим вищий рівень генерування прибутку підприємства в процесі його господарської діяльності, тим менша його потреба у використанні фінансових ресурсів із зовнішніх джерел та при інших відповідних умовах – вище рівень самофінансування, забезпечення реалізації стратегічних цілей його розвитку та підвищення конкурентних позицій підприємства на ринку. Прибуток виступає основним механізмом, що захищає підприємство від загрози банкрутства. Хоча така загроза може виникнути і за умов прибуткової діяльності підприємства, але при інших рівних умовах, підприємство успішно вийде із кризового стану при високому потенціалі генерування прибутку.

На нашу думку, слід відмітити, що прибуток є основним джерелом наповнення державного бюджету та цільових фондів країни. Як підприємці, так і державні та місцеві органи влади чітко розуміють, що чим кращі умови створені для ведення підприємницької діяльності, тим більше суб'єкти господарювання будуть отримувати прибуток, з якого, в свою чергу, будуть у більшому обсязі сплачуватися податки, збори та інші обов'язкові платежі.

Висновки. Розуміння терміну «прибуток» як історичної категорії дозволяє розширювати та поглиблювати трактування його економічного та соціального змісту. Це, своєю чергою, сприяє вдосконаленню науково-практичного аспекту розроблення теорії підприємництва та оптимізації регуляторної діяльності держави щодо підприємницького середовища та розвитку реального сектору національного господарства. Запропоноване тлумачення цього показника є розширеним та дозволяє більш повно розуміти його природу та фактори впливу на нього.

Так, трактування прибутку як фінансового результату від операційної та іншої діяльності підприємства, який залишається після компенсації економічних витрат, спрямований на інтенсифікацію виробництва при будь-якій формі власності з урахуванням обсягу виробництва, комплектності, якості продукції, асор-

тименту, ритмічності виробництва, рівня оптових цін тощо і є джерелом забезпечення внутрішньогосподарських потреб через призму ризику, а також є джерелом формування бюджетних ресурсів країни є найбільш влучним та актуальним, враховуючи специфіку економіки сьогодення.

1. Крамаренко Г.О. Фінансовий менеджмент : підручник / Г.О. Крамаренко, О.Є. Чорна. – Київ : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 142–149.
2. Масленников В.Н. Прибыль и ее распределение на предприятиях бытового обслуживания и местной промышленности / В.Н. Масленников, С.Б. Хейфец. – М. : Финансы, 1973. – 144 с.
3. Мен Т. Богатство Англии во внешней торговле. «Меркантилизм» / Т. Мен. – М. : Соцэкгиз, 1995. – 166 с.
4. Субботович Ю.Л. Прибуток – регулятор господарської діяльності підприємницьких структур / Ю.Л. Субботович // Фінанси України. – 2001. – № 12. – С. 81–84.
5. Смит А. Исследования о природе и причине богатства народа / Смит А. – М. : «Рик», 1962. – С. 46–54.
6. Томпсон А. Экономика фирмы / [пер. с англ.] ; А. Томпсон, Дж. Формби. – М. : ЗАО Изд-во БИНОМ, 1998. – 364 с.
7. Харрод Р.К. Теории экономической динамики. Новые выводы экономической теории и их применение в экономической политике / Р.К. Харрод. – М. : Изд-во иностр. литерат, 1959. – 189 с.
8. Всемирная история экономической мысли : учеб. пособие / Сост. В.М. Черковец. – М. : Мысль, 1988. – Т.2. – 605 с.
9. Маршал А. Принципы политической активности / А. Маршал. – М. : Экономика, 1992. – 261 с.
10. Маркс К. Капитал. Критика капиталистической экономики / К. Маркс. – М. : Политиздат, 1988. – Т.1, кн.1 : Процесс производства капитала. – 891 с.
11. Фінансовий менеджмент : навчальний посібник / під ред. Кірейцева Г.Г. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – С. 154–188.
12. Слав'юк Р.А. Фінанси підприємств : навч. посібник / Р.А. Слав'юк. – К. : ЦУЛ, 2002. – С. 34–46.
13. Економічна енциклопедія / голова ред. ради Гаврилишин Б.Д. – К. : Ніка, 2006. – Т.1. – ст. 419.

Транслітерований список джерел

1. Kramarenko G.O. Finansovyj menedzhment : pidruchnyk / G.O. Kramarenko, O.Je. Chorna. – Kyi'v : Centr navchal'noi' literatury, 2006. – S. 142–149. [in Ukrainian]
2. Maslennikov V.N. Pribyl' i ee raspredelenie na predpriyatijah bytovogo obsluzhivaniya i mestnoj promyshlennosti / V.N. Maslennikov, S.B. Hejfec. – M. : Finansy, 1973. – 144 s. [in Russian]
3. Men T. Bogatstvo Anglii vo vneshnej torgovle. «Merkantilizm» / T. Men. – M. : Socjkgiz, 1995. – 166 s. [in Russian]
4. Subbotovych Ju.L. Prybutok – reguljator gospodars'koj' dij'al'nosti pidpryjemnyh struktur / Ju.L. Subbotovych // Finansy Ukrai'ny. – 2001. – № 12. – S. 81–84. [in Ukrainian]
5. Smit A. Issledovanija o prirode i prichine bogatstva naroda / Smit A. – M. : «Rik», 1962. – S. 46–54. [in Russian]
6. Tompson A. Jekonomika firmy / [per. s angl.] ; A. Tompson, Dzh. Formbi. – M. : ZAO Izd-vo BINOM, 1998. – 364 s. [in Russian]
7. Harrod R.K. Teorii jekonomicheskoy dinamiki. Novye vyvody jekonomicheskoy teorii i ih primenenie v jekonomicheskoy politike / R.K. Harrod. – M. : Izd-vo inostr. literat, 1959. – 189 s. [in Russian]
8. Vsemirnaja istorija jekonomicheskoy mysli : ucheb. posobie / Sost. V.M. Cherkovec. – M. : Mysl', 1988. – T.2. – 605 s. [in Russian]
9. Marshal A. Principy politicheskoy aktivnosti / A. Marshal. – M. : Jekonomika, 1992. – 261 s. [in Russian]
10. Marks K. Kapital. Kritika kapitalisticheskoy jekonomii / K. Marks. – M. : Politizdat, 1988. – T.1, kn.1 : Process proizvodstva kapitala. – 891 s. [in Russian]
11. Finansovyj menedzhment : navchal'nyj posibnyk / pid red. Kirejceva G.G. – K. : Centr navchal'noi' literatury, 2004. – S. 154–188. [in Ukrainian]
12. Slav'juk R.A. Finansy pidpryjemstv : navch. posibnyk / R.A. Slav'juk. – K. : CUL, 2002. – S. 34–46. [in Ukrainian]
13. Ekonomichna encyklopedija / golova red. rady Gavrylyshyn B.D. – K. : Nika, 2006. – T.1. – st. 419. [in Ukrainian]

Одержано 4.08.2016 р.